

СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА

Апстракт: После Мајског преврата 1903. године предузет је низ корака да се избришу сећања на династију Обреновић. У том процесу посебна пажња придавана је архивској грађи која се налазила у поседу краља Александра Обреновића. Образована је посебна комисија за попис ове архиве, а државни архивар др Михаило Гавриловић је већ у јуну 1903. године упутио захтев да се она преда Државној архиви (данас Државном архиву Србије). Примопредаја је извршена тек 1908. године, с тим што је планирано да архивска грађа остане запечаћена док Влада не донесе одлуку о њеном отварању. Током Првог светског рата, услед ратних збивања током 1915. године, архивској грађи краља Александра се изгубио траг, али су у међуратном периоду пронађени и прикупљени њени делови, с тим што тај процес ни до данас није у потпуности завршен.

У раду је извршен покушај да се утврди садржина архивске грађе која се налазила у поседу краља Александра Обреновића и да се реконструише њена судбина током Првог и Другог светског рата. Посебна пажња посвећена је анализи политике државних власти и ставова политичких и јавних личности, а нарочито су размотрене активности и залагање архивских представника за очување и заштиту ове вредне, али политички осетљиве и поверљиве архивске грађе.

Кључне речи: архивска грађа, Александар Обреновић, Мајски преврат, Државна архива, Први светски рат, Други светски рат

*Хартије једног владара!...
Хартије једног краља, а нарочито једнога српског краља – Боже мој, каквих ли ту ствари нема... какви ли се значајни документи ту не налазе!
А овде нису хартије само једнога краља, већ двојице!...²*

МАЈСКИ ПРЕВРАТ И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ

У прошлости Србије Мајски преврат и смена династија 1903. године често су сматрани за преломне, готово револуционарне догађаје после којих су наступили „златно доба“ и развој и успон демократије, али су оваква гледишта подвргнута и

¹ виша научна сарадница, lj.skodric@gmail.com

² Пера Тодоровић, *Огледало. Зраке из прошлости*, приредила Латинка Перовић, Београд, 1997, 814.

преиспитивању.³ Када је реч о заштити архивске грађе, посебно оне која се налазила у власништву убијеног краља Александра Обреновића, поступак са њом после Мајског преврата тешко се може оквалификовати као прогресиван или демократски.

У историографији која се бави периодом владавине Александра Обреновића углавном се у почетним разматрањима могу наћи запажања о тешкоћама истраживања услед недовољне очуваности и уништавања архиве последњег Обреновића.⁴ Та појава тумачена је и као део шире стратегије нове династије и власти да уништи и избрише сећања на претходно доба и раније владаре.⁵ Деконструкција владарског култа Обреновића обухватала је низ сложених и добро планираних поступака: од уклањања краљевих слика и симбола на војним униформама, полагања заклетве државних чиновника на верност новом краљу, новинских чланака и манифестација које су уздизале ново доба и нову династију, до увођења нових државних празника и одличја.⁶ У оквиру ових мера, питање даље судбине архиве краља Александра Обреновића није спадало само у део политике брисања колективног памћења на бившег владара, већ је било и од виталног значаја за поједине истакнуте личности којима под новим околностима не би одговарало откривање доказа о сарадњи са претходним властима.

У време Мајског преврата на двору се осим архиве краља Александра налазила архивска грађа из заоставштине његовог оца. После смрти краља Милана 1901. године, у његов стан у Бечу уселио се, по упутству краља Александра, пуковник Лазар Петровић, краљев ађутант, и преузео његове ствари. Међу овим стварима се, према сведочењу Косте Н. Христића, налазило неколико сандука личне архиве од чега је један сандук садржао поверљива документа, саопштења и преписку. Ова архива је затим пренета у Србију и предата краљу Александру.⁷ Обе архиве су већ у ноћи преврата доспеле у руке завереника, да би их затим преузело радикалско вођство.⁸ Детаљи поступка и односа према овој архивској грађи у првим тренуцима успостављања нове власти нису довољно познати и расветљени. О њима нису остали документарни трагови ни сведочанства, али да је питање ове архивске грађе сматрано веома важним сведочи и то да је већ 29. маја (датуми су по старом календару) формирана комисија задужена за њу. И поред тога, иако је реч о само једном дану испуњеном важним догађајима, у јавности је остало уверење да су прва селекција, присвајање и уништавање докумената, наступили одмах после преврата и да су нове власти користиле ову прилику како би одстраниле она сведочанства која би била неповољна по њих или како би „ућуткале“ поједине противнике уз помоћ претњи да ће објавити компромитујућа документа из краљеве заоставштине.⁹

³ Дубравка Стојановић, *Србија и демократија 1903–1914. Историјска студија о „златном добу српске демократије“*, Београд, 2003, 7.

⁴ Сузана Рајић, *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова. Сукобљени светови*, Београд, 2014, 12.

⁵ Владимир Јовановић, „Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића“, *Годишњак за друштвену историју* 1-3, 2007, 32-46.

⁶ Исто

⁷ Коста Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд, 1937, 119.

⁸ С. Рајић, *н.д.*, 13.

⁹ Исто

Већ 29. маја 1903. године Влада Јована Авакумовића донела је решење којим су Александар Машин,¹⁰ министар грађевина, Љубомир Стојановић,¹¹ министар просвете и црквених послова и др Војислав Вељковић,¹² министар финансија, одређени да у двору прегледају и инвентаришу архиву и остале хартије и драгоцености из заоставштине краља Александра и краљице Драге и да по обављеном послу поднесу извештај Влади.¹³ О значају овог подухвата сведочи и то да је за члана комисије изабран Александар Машин, који је сматран једном од водећих личности Мајског преврата. Осим тога, избор чланова комисије извршен је у циљу задовољења више политичких страна пошто су Александар Машин и Војислав Вељковић били блиски либералима, док је Љубомир Стојановић припадао самосталним радикалима.¹⁴ И поред тога постојало је извесно неповерење у рад ове комисије. Сматрало се да им је уместо пописа архивске грађе стварни циљ заправо био да договорно униште све оно што би „могло служити као подлога за сплетке, међусобна оптуживања и скандале“.¹⁵

21

Када су Војислав Вељковић и Љубомир Стојановић смењени са министарских дужности 2. августа 1903. године, Влада је већ сутрадан, 3. августа, констатовала да њихова комисија није завршила свој посао и донела решење да наставе започети рад. Упркос томе, комисија није наставила са радом, па је Љубомир Стојановић 3. фебруара 1904. обавестио председника Владе, генерала Саву Грујића, да су чланови комисије били заузети другим службеним пословима и да попис архиве нису завршили. Пошто је одлазио на пут, Стојановић је ставио на расположење своје место у комисији и предао кључеве архиве који су се код њега налазили.

Не постоје трагови о разлозима због којих комисија није наставила и завршила свој посао, али свакако треба имати у виду различите притиске и очекивања како разних политичких личности, тако и јавности у којој су се шириле приче о овој архиви. Сматрало се да је она или уништена или да се користи за уцењивање политичких противника. Сумњу су изазивала и различита документа која су се појављивала у јавности, а за која је постојала претпоставка да потичу из архиве краља Александра. О томе је нарочито оштро писао Пера Тодоровић, који је у *Огледалу* почео да објављује прилоге о документима које је лично упутио краљу Александру, покушавајући да на тај начин скрене пажњу на садржај ове архиве. Тодоровић је такође

¹⁰ Александар Машин (1857–1910), генералштабни пуковник, девер краљице Драге из њеног првог брака, министар грађевина у Влади Јована Авакумовића 1903. године, један од вођа завере против краља Александра и краљице Драге и једна од водећих личности у Мајском преврату.

¹¹ Љубомир Стојановић (1860–1930), филолог, професор Велике школе, члан Српске краљевске академије, припадник Самосталне радикалне странке, народни посланик, министар просвете, председник Владе (1905–1906), један од оснивача Републиканске странке у Краљевини СХС.

¹² Војислав Вељковић (1865–1931), правник, професор, политичар, секретар краља Александра 1899–1900, вођа Либерално-демократске странке. Током окупације Србије у Првом светском рату био је председник београдске општине (1916–1918).

¹³ Државни архив Србије (ДАС), Председништво Министарског савета (ПМС), ф. 13, ПМбр. 158/1903.

¹⁴ Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903–1914*, Београд, 1998, 95.

¹⁵ Милан Јовановић Стоимировић, *Силуете старог Београда*, Београд, 1971, 196.

предложио три могућа решења која су се односила на поступак са краљевом архивом. Архива је, према његовом мишљењу, могла да се запечати и не отвара наредних 50 до 60 година, друга могућност била је да се сва документа у потпуности објаве и трећа да се архива потпуно уништи.¹⁶ Осим тога, председнику Владе је 20. марта 1904. упућена интерпелација четворице народних посланика – Косте Тимотијевића, Алексе Ратарца, Милована Лазаревића и Милије Батинића. Они су истакли да се у јавности већ више пута расправљало о разним документима који су нађени у двору у току преврата. Сматрали су да је реч о грађи за политичку и културну историју, али и сведочанству о „моралном паду“ за време последњих Обреновића и атмосфери која је владала у Србији и да зато ту архивску грађу треба сачувати. Посебно су истакли следеће: „Ма каква да је, историја је увек, учитељица. Ако је испуњена напорима народа и владара да се иде напред, она ће потстицати доцније појасове на такве исте напоре, ако ли је за напредак народни изгубљено неко време зато што су у свему добре тежње сузбијане злима, што је рушено нешто поуздано, што се међусобно гонило место помагало, мрзело место волело, честитости претпостављан разврат, поштенем труду блазирана лењост, грађанској оданости удварање, тај губитак накнадиће се, кад се доцнији нараштаји испуне одвратношћу према томе времену, његовим јунацима и његовим слугама.“ У том циљу питали су да ли је архива краља Александра добро заштићена, какве су мере предузете на њеној заштити, када ће она бити предата јавности и зашто то није до тада учињено.¹⁷

Вероватно је тим поводом Влада већ дан пре тога, 19. марта, именovala нову комисију коју су чинили министар унутрашњих дела (Стојан Протић), министар просвете (Љубомир Давидовић) и министар правде (Михаило Полићевић) и затражила од Вељковића и Машина да им предају кључеве од архиве.¹⁸ Овај захтев је председник Владе морао да понови 7. јуна.¹⁹ Тим поводом, већ 10. јуна њему су се обратила сва три члана комисије, који су истакли да су се још у марту, по пријему захтева, окупили и размотрили како да безбедно изврше предају архиве. С обзиром да посао нису завршили, они су предлагали да онај део архиве који су већ инвентарисали предају према списку који су израдили, што би нова комисија потврдила издавањем реверса или разрешнице. Са друге стране, за део хартија који нису инвентарисали предлагали су да са новом комисијом израде заједнички списак, пошто су сматрали то јединим начином да буду разрешени одговорности за целокупну архиву. При томе су тврдили да је овај став комисије председнику Владе већ изнео Александар Машин и да су се тада сагласили да је потребан састанак обе комисије ради даљег договора. Навели су и да је Машин о томе разговарао и са Стојаном Протићем и више пута предлагао одржавање заједничког састанка старе и нове комисије. Такође су у овом допису молили Грујића да поново узме у обзир ставове које је раније усвојио и да се не изврши само предаја кључева.²⁰

Председник Владе и министар унутрашњих дела су крајем јуна у више наврата тражили од чланова комисије предају кључева, покушавајући упорно да

¹⁶ П. Тодоровић, *н.д.*, 817.

¹⁷ ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 267/1904.

¹⁸ ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 88/904.

¹⁹ ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 263/1904.

²⁰ ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 265/1904

избегну процедуру и формалности примопредаје. Чак је у току тог процеса Протић у једном тренутку захтевао да буде разрешен дужности новог члана комисије, правдајући се обавезама око других послова.²¹ Спор и преписка око начина предаје архиве потрајали су неколико месеци. Иако је Стојановић већ раније предао своје кључеве, сада су сва три члана комисије наступала јединствено и доследно бранила своје гледиште. На овакво држање комисије вероватно је утицала и бојазан од последица које би наступиле злоупотребом архиве, а спокојство им свакако није уливало ни настојање Владе да избегне формалну процедуру примопредаје.

На нови захтев председника Владе, чланови комисије су заједнички одговорили већ 1. јула 1904. године, када су још једном истакли да остају при ставу да кључеве не могу предати без примопредаје. Они су такође навели да су слични поступци уобичајени и код најпростијих архива, а да њих додатно обавезује то што је у штампи било инсинуација да су из архиве већ нестала нека писма. Још једном су истакли да је председник Владе једном већ прихватио ове ставове, а да је 12. јуна одржана конференција чланова старе комисије са два нова члана и да су тада усвојени ови предлози. Сада су били у недоумици због разлога који су довели до промене мишљења.

Састанак чланова старе и нове комисије је одржан поново 15. септембра када је договорено да свакој седници нове присуствује и један члан старе комисије, а на захтев старе комисије договорено је да на крају сваке седнице стари члан савни списак са новом комисијом. Међутим, овај договор није подржала Влада која је заузела став да су захтеви старе комисије и њено неповерење у нови комисијски састав неоправдани.²²

Вероватно у нади да ће се поступак тако убрзати, донет је 18. септембра 1904. и краљев указ којим се разрешавају дужности стари чланови комисије.²³ Тим поводом они су упутили нов допис председнику Владе 22. септембра и указали да су састанку од 15. септембра присуствовали и он и министар унутрашњих дела и да су зато били изненађени позивом од 19. септембра да предају кључеве од архиве, истичући још једном да на такав начин предаје не могу пристати. Они су се осврнули и на указ о разрешењу дужности, напомињући да не праве питање око разрешења, већ да захтевају гаранције око поступка предаје и да указ не мења њихово гледиште. Нови одговор упутили су председнику Владе 2. октобра, овај пут поводом примедби да ни они нису записнички преузели архиву. Тада су навели и очигледан разлог: нису имали од кога да је приме нити коме да издају реверс, али су од момента када је архива прешла у њихове руке они постали одговорни за њу. Чланови комисије захтевали су гаранције да ће бити заштитени од сумње и разних инсинуација и да остају при гледишту да се предаја архиве мора правилно извршити, „као што је то обичај при свакој предаји дужности или докумената“. За одуговлачење овог поступка кривили су Владу и оптуживали је да не пристаје да поступи „уобичајеним начином“, већ да „оспорава једно право које се признаје и последњем чувару архиве и најнезнатнијег надлештва у земљи“.²⁴

²¹ ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 288/1904.

²² ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 301/1904.

²³ ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 478/1904.

²⁴ ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 533/1904.

Осим указа и непрестаних захтева председника Владе и министра унутрашњих дела, притисак на чланове комисије вршен је и преко њихових надређених у државној служби. Тако је Сава Грујић у својству председника Владе, 6. октобра 1904. године тражио од министра војног Радомира Путника да као директно надлежан интервенише како би пуковник Машин, који је у том тренутку био вршилац дужности начелника Генералштаба, предао кључеве од архиве.²⁵ На захтев надлежног министра, Машин је одговорио, 11. октобра 1904. године, да не иступа као појединац, већ у договору са осталим члановима комисије и да нема посебну улогу у наведеним дешавањима. Одговорност је покушао да избегне и аргументом да је кључ од архиве био у његовом поседу до почетка јула када га је приликом поласка на одсуство у договору са осталим члановима комисије предао Војиславу Вељковићу. Тврдио је да се кључ више не налази код њега, чиме је од себе и министра отклонио притисак власти.²⁶

Убрзо је замрла преписка између чланова комисије и чланова Владе. Као један од разлога за ову промену може се узети претпоставка да је нова Влада на челу са Николом Пашићем решила да обустави даљу преписку и расправу. Архива је остала у Старом двору све до његовог рушења када је, током 1904, пренета у Министарство унутрашњих дела.²⁷ Остаје непознато како је разрешено питање предаје кључева и да ли је нова комисија уопште започела свој рад. Током 1906. пензионисан је Александар Машин, док је Љубомир Стојановић у наредном периоду више пута био на дужности министра просвете и председника Владе. Временом се питање архиве краља Александра губило из пажње јавности, али се и враћало, посебно због писања штампе. Лист *Видело*, орган Српске напредне странке, подсетио је на ову тему 1906. године, питајући се шта се догодило са архивом. То је подстакло адвоката и народног посланика Павла Маринковића да исто питање упути председнику Владе Николи Пашићу октобра 1906. године. Он је у својој интерпелацији тражио одговоре на питања шта се догодило са архивом, где се она налази, под чијим је надзором и какви су планови за даљи поступак са њом.²⁸

ПРЕДАЈА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНОЈ АРХИВИ

У време Мајског преврата Државна архива је била млада установа од чијег је оснивања прошло непуних пет година, док је њен стварни рад започео тек 1900. године.²⁹ Значај овој установи, која се тек изграђивала и формирала, давао је први државни архивар Михаило Гавриловић³⁰ који је амбициозно приступио додељеном

²⁵ Исто

²⁶ ДАС, ПМС, ф. 13, ПМбр. 569/1904.

²⁷ Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903–1914. године*, Београд, 2003, 59.

²⁸ ДАС, Збирка Војислава Јовановића Марамбоа, ф. 133. .

²⁹ Детаљније: *Државна архива НР Србије 1900–1950*, уредио Милорад Шошкић, Београд, 1951; *Архив Србије 1900–2000*, Београд, 2000; Благоје Исаиловић, Момчило Митровић, Љубинка Шкодрић, *Архив Србије 1898–2018. Историја институције*, Београд, 2019.

³⁰ Михаило Гавриловић (1869–1924), историчар, дипломата и архивист. Био је први државни архивар који је руководио радом Државне архиве од 1900. до 1911. године. Потом је био дипломатски посланик на Цетињу, у Ватикану и Лондону. Током 1918. био је заступ-

послу упркос тешкоћама са којима се суочавао. Гавриловић је од самог почетка свог рада покушавао да успостави високе стандарде и афирмише свест о значају докумената и прошлости. Једно од сведочанстава таквог његовог приступа било је и настојање да заштити архиву краља Александра Обреновића. Он је ово деликатно питање покренуо још у јуну 1903. године, иако је као државни архивар био искључен из посла на заштити и евентуалном прегледу ове архивске грађе, али је самоиницијативно покушавао да предложи одговарајућа стручна решења.

Михаило Гавриловић се 21. јуна 1903. године обратио комисији за преглед архиве краља Александра и своје предлоге груписао у два дела. Прво је предлагао да се из архиве издвоје старија акта, посебно она настала у раду државних установа, и предају Државној архиви, пошто њој и по закону припадају.³¹ Затим је обавезно предлагао да се остатак архиве запечати и преда Државној архиви на чување, исказујући бојазан да би у супротном ова архивска грађа могла бити развучена и уништена, чиме би по његовим речима „историја била лишена најдрагоценије грађе за илустрацију времена у коме смо до скоро живели“.³² У обраћању министру просвете Љубомиру Давидовићу, у марту 1904. године, Гавриловић је истакао да је поступање са овом архивом „од почетка било погрешно“ и да је било потребно да се она одмах запечати до решења Народне скупштине о поступку са њом. Истовремено, Гавриловић је указивао и на могућност да се ова ситуација искористи за доношење законског решења о поступку са архивском заоставштином истакнутих јавних личности. Посебно је наглашавао околност да је архивска грађа доспела у руке политичких личности, уместо да су посебно место у попису те архиве имали председник Касационог суда и државни архивар. На крају је истакао да није добио одговор на допис који је упутио комисији за преглед архиве краља Александра и замолио министра просвете за интервенцију.³³ Нову молбу поводом овог питања Гавриловић је упутио 15. јануара 1907. године министру просвете Андри Николићу, када је тражио од министра да интервенише да се барем најстарија архивска грађа из архиве краља Александра Обреновића преда Државној архиви. Овога пута он је навео да је прву молбу 1903. године упутио на предлог двојице чланова комисије, али да је комисија убрзо прекинула рад.³⁴ Министар просвете је затим, 25. јануара 1907. године, замолио председника Владе да позитивно одговори на ову молбу Државне архиве. Пошто тим поводом није било одговора, он је следећи допис упутио 31. марта и поново замолио за интервенцију.³⁵ Иницијативу за разрешење ове ситуације преузео је министар унутрашњих дела Настас Петровић који је у марту 1908. године предложио да Влада донесе одлуку о предаји архиве краља Александра Државној архиви. Архива краља Александра се у том тренутку налазила у Министарству унутрашњих дела, а Петровић је саставио и записник да је она смештена у

ник министра иностраних дела. Аутор је тротомне монографије *Милош Обреновић*.

³¹ Према Закону о Државној архиви који је усвојен 1898. године у надлежност ове установе спадала су сва државна акта од историјске и опште вредности, јавног значаја и интереса, настала до 1870. године. Б. Исаиловић, М. Митровић, Љ. Шкодрић, *н.д.*, 52.

³² *Историја фондова Архива Србије 1900–1922*, приредила Љубинка Шкодрић, Београд, 2019, 88.

³³ Исто, 98.

³⁴ Исто, 173.

³⁵ ДАС, ПМС, ф. 19.

једној двокрилној гвозденој каси која је затворена са четири кључа и у једном белом великом дрвеном сандуку који се отвара једним кључем и у коме се налазе једна корпа увијена у платно и два пакета која су запечаћена приватним печатима. И каса и сандук били су запечаћени печатима Министарства унутрашњих дела, а посебно су, у одвојене пакете, били запечаћени и њихови кључеви.³⁶ Све ово достављено је по решењу Владе Државној архиви 15. марта 1908. године са напоменом да ову архиву мора у затеченом стању чувати и да је не сме отварати док не добије овлашћење саме Владе.³⁷ Слично је затим поступљено и са архивом бившег министра иностраних дела и председника Владе Милована Миловановића, која је Државној архиви достављена запечаћена 1912. године, с тим да је само Влада могла да донесе одлуку о њеном отварању.³⁸

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

Почетком Првог светског рата, када су војне операције непосредно угрозиле Београд, настала је потреба да се селе и спасавају културне драгоцености, па је и Државна архива евакуисала своје највредније фондове и документе. У неколико наврата, крајем 1914. и почетком 1915. године, у Крушевац је послато осам, а у Ниш 141 сандук архивске грађе.³⁹ У пошиљци која је упућена у Ниш налазила се и архива краља Александра Обреновића. Пред налетом непријатељске офанзиве у јесен 1915. године архивска грађа Државне архиве, смештена у Нишу, утоварена је у два вагона ради пресељења у Косовску Митровицу, али пошто су бугарске снаге пресекле пругу код Враћа, она је упућена у Крушевац.

Према реконструкцијама које су након рата направљене на основу изјава учесника и очевидаца, део грађе од осам сандука који је првобитно био упућен у Крушевац спаљен је приликом покушаја пресељења у Призрен, а део је остављен у дворишту Патријаршије у Пећи и ту му се изгубио сваки траг.⁴⁰ У току новембра 1915. др Марко Леко, заступник председника Црвеног крста, у Крушевцу је случајно наишао на воз са оном архивском грађом која је прво била послата у Ниш. Залагањем Живана Живановића и Љубомира Ковачевића у први мах је сачуван највећи део ове грађе. По одобрењу председника Комисије за ратни плен, они су организовали пренос архивске грађе из вагона, у којима је била угрожена и изложена уништавању и разношењу. Током децембра 1915. успели су да спасу укупно 112 сандука архивске грађе, колико су затекли у вагонима. Већ тада су, по бројчаним ознакама, приметили да недостаје око 29 сандука, за којима су трагали, али нису успели да их пронађу. Архивска грађа коју су успели да спасу је у мају 1916. предата аустроугарским властима и послата у Београд, где је прикључена осталој архивској грађи и, како се ближио крај рата, изложена пљачки.⁴¹

³⁶ *Историја фондова...*, 208.

³⁷ Исто, 211.

³⁸ ДАС, фонд: Државни архив Србије (ДАС), ф I р 27/1908.

³⁹ *Државна архива...*, 48.

⁴⁰ Б. Исаиловић, М. Митровић, Љ. Шкодрић, *н.д.*, 93.

⁴¹ *Историја фондова...*, 341; Живан Живановић, „Како је спасен српски Државни архив 1915“, *Просветни гласник* II–9 (1921), 561–567.

МЕЂУРАТНИ ПЕРИОД

По завршетку ратног сукоба отпочело је трагање у циљу да се дислоцирана архивска грађа пронађе и врати у Државну архиву. Потрага се одвијала у два правца: с једне стране било је потребно прикупити архивску грађу која је остала расута по разним местима током евакуације 1915. године и утврдити шта се са њом догодило, а са друге трагати за оним делом архивске грађе коју је окупатор однео ван Србије. У мају 1919. државни архивар др Божидар Прокић распитивао се код начелника Округа крушевачког о судбини првих осам сандука архивске грађе који су упућени у Крушевац, али и о транспорту који је из Ниша доспео у Крушевац. На основу података које је добио од Живана Живановића, посебно се интересовао за 29 сандука архивске грађе који су недостајали у овом другом транспорту. Нарочито га је занимало питање велике касе која је била обложена даскама и изгледала као дрвени сандук, коју Живановић није нашао, а у којој је била архива краља Александра.⁴² На одговор начелника Округа крушевачког да се у згради Начелства налазе неке касе, био је упућен у Крушевац секретар Државне архиве Миленко Ранчић ради утврђивања да ли се ту налази архивска грађа Државне архиве, пре свега каса са архивом краља Александра Обреновића.⁴³ Међутим, Ранчић није успео да у Крушевцу током октобра 1919. пронађе било шта од архивске грађе Државне архиве.

Трагање за архивском грађом и покушаји да се она врати, непосредно после рата спровођени су у Бечу преко Министарства иностраних дела. У децембру 1918. године Михаило Гавриловић, овога пута у својству заступника министра иностраних дела, упутио је у Беч Павла Каровића, чиновника Министарства иностраних дела, са задатком да пронађе и врати однету архиву Министарства иностраних дела.⁴⁴ Према извештају који је Каровић поднео почетком фебруара 1919, он је архивску грађу Министарства иностраних дела нашао расуту на једном спрату Државног архива у Бечу, одакле је преузео 180 сандука у које је спакована ова архивска грађа.⁴⁵

Сандуци са архивском грађом коју је преузео Каровић били су необележени, а њихова прецизнија садржина непозната све до маја 1919. када су Милоје Борисављевић, писар Државне архиве, и још један чиновник одређени да их отворе и утврде њихову садржину. Том приликом је констатовано да је у највећој мери враћена архивска грађа Министарства иностраних дела (у 23 сандука налазила су се акта Министарства војног и Дринске дивизије, у 12 сандука била је смештена архивска грађа Државне архиве,⁴⁶ а у осталима су се налазила акта разних министарстава и различите књиге и публикације). Било је то углавном све што је Државна архива успела да поврати у периоду између два светска рата. Упркос даљим напорима, Државна архива ипак није, ни преко Дирекције плена ни преко Ликвидационе коми-

⁴² Божидар Прокић 1859–1922. У фондовима и збиркама Архива Србије. Поводом 120 година од оснивања Државне архиве, приредила Љубинка Шкодрић, Београд, 2018, 101.

⁴³ Историја фондова..., 371.

⁴⁴ Радмила Поповић Петковић, *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Београд, 1972, 167.

⁴⁵ Архив Југославије (АЈ), Збирка др Војислава Јовановића Марамбоа (335), ф. 58.

⁴⁶ Иако је овом приликом констатовано да је у дванаест сандука смештена архивска грађа Државне архиве, у каснијим белешкама је, без образложења, евидентирано да је укупно враћено десет сандука ове архивске грађе.

сије у Бечу, успела да пронађе и поврати остатак однете архивске грађе. Приликом даљих потраживања одговори аустријских власти гласили су да је однета архивска грађа враћена почетком 1919. године.

Иако је 26. јуна 1923. склопљен Споразум између Владе Краљевине СХС и аустријске Владе о извршењу чланова 93, 194, 195 и 196 Сенжерменског уговора који су се односили на повраћај архивске грађе и других културних добара, одредбе овог споразума, упркос бројним покушајима, нису реализоване до почетка Другог светског рата.⁴⁷

28 Међу архивском грађом која се дуго времена водила као нестала, налазила се и архива краља Александра Обреновића. Пошто њен садржај није био познат, учињени су напори да се то утврди преко Љубомира Стојановића који је 1903. године био члан комисије која је ту архиву прегледала. Према његовој изјави, комисија је, услед обавеза током дана, архиву прегледала ноћу и пописала око 300 предмета, што је, према његовој процени, износило тек трећину садржаја. Након тога, посао је прекинут услед низа важних политичких догађаја. Недовршени реферат комисије остао је у каси у којој се налазила архива. Према Стојановићевом сећању у овој архиви налазила су се писма Бошка Христића која је као посланик у Бечу слао краљу Александру, по једно писмо Чедомиља Мијатовића и Стојана Новаковића о октроисању устава, преписка краља Александра са Драгом Машин пре венчања, затим преписка краља Милана, као и писма краљице Наталије краљу Милану, а било је и једно писмо принца Виљема, касније немачког цара, у коме саветује краља Милана да не абдицира. У архиви се такође налазио и један дужи извештај Пере Тодоровића о путу по Србији и расположењу народа према политичким странкама, као и више приватних писама упућених краљу, за која је Стојановић истакао да су „углавном била доставе“.⁴⁸

Када је децембра 1919. године Државна архива обавештавала Дирекцију пле-на о судбини архивске грађе током Првог светског рата, за архиву краља Александра је истакла да се налазила у једној великој двокрилној каси запечаћеној државним печатом и обложеној даскама и у још једном дрвеном сандуку и да још увек није нађена и враћена.⁴⁹

Попис архивске грађе која је нестала током Првог светског рата, израђен у Државној архиви током 1920. године, садржао је око двадесет страница текста. Међу несталом архивском грађом налазила су се и документа Књажевске канцеларије, као и архивска грађа Министарства иностраних дела, Министарства просвете, Министарства унутрашњих дела, Народне скупштине, Сената и заоставштине епископа Мојсија, Алексе Симића, Панте Срећковића, Ђоке Влајковића и Велимира Теодоровића. Између осталог, у попису је под редним бројем 16 била наведена архива краља Александра Обреновића.⁵⁰

Поводом повраћаја архивске грађе било је и извесне конфузије, дезорганиза-ције и несналажења домаћих власти. Делови архивске грађе различитог порекла и судбине стизали су у Државну архиву дуго времена по завршетку рата и са различи-

⁴⁷ Р. Поповић Петковић, *н.д.*, 172.

⁴⁸ *Историја фондова...*, 360.

⁴⁹ Исто, 379.

⁵⁰ Исто, 388.

тих страна. На тај начин је архива Милована Миловановића добијена натраг од Народне банке 1922. године где је била похрањена почетком рата, док су писма Јована Обреновића и Косте Магазиновића, која су била у приватним рукама, враћена 1923. године. Према појединим подацима, Државној архиви је достављен током 1938. године и један свежањ докумената старијих од 1870. за који се претпостављало да је припадао архиви краља Александра Обреновића.⁵¹

Додатну забуну и конфузију створило је и то што је повраћај вршен преко различитих установа и посредника и често није завршавао у Државној архиви. Посланство Краљевине СХС у Прагу доставило је 1921. године Министарству иностраних дела документе из Државне архиве и кореспонденцију владалачког дома Обреновића. Ова документа задржана су несређена у архиви Политичког одељења Министарства иностраних дела све до 1928. године, када их је са собом понео Светомир Лазаревић приликом ступања на дужност генералног конзула у Цариграду. За одношење ове архивске грађе он је имао одобрење министра иностраних дела издато 14. фебруара 1928. године. Лазаревић је планирао да среди преузету архивску грађу, али то није стигао да учини и убрзо је морао да је врати назад пошто је за увид у њу молио професор Слободан Јовановић. Пре повратка архивске грађе, у Цариграду је 16. јануара 1929. године састављен записник о њеној предаји. Том приликом је констатовано да је пакет са архивском грађом нераспакован и са неопштећеним печатом и да је при његовом отварању утврђено да се у њему налазе две фасцикле. Према записнику, у првој фасцикли се налазило 108 писама краља Александра Драгој Машин на табацима и полутабацима, пет писама у завојима, двадесет карата и петнаест дописница, затим четири писма Драге Машин краљу Александру, уверење о трудноћи краљице Драге од 25. августа 1900. године, седам писама краља Александра краљу Милану, деветнаест писама краљице Наталије краљу Милану и краљу Александру, деветнаест малих табака писама краља Милана краљу Александру, једно писмо Јована Ристића краљу Александру, седам писама Милана Миловановића, два писма Павла Маринковића, као и писма Вукашина Петровића, Константина Коке Миловановића и других, али и четири писма упућена генералу Лазару Петровићу и још 46 разних писама, бележака и дописница. У другој фасцикли било је 207 разних писама и докумената за која је наведено да поједина садрже парафе В. Вељковића, Љ. Стојановића и А. Машина, а што је још занимљивије да је на неким стављен жиг Државне архиве, што може указивати на чињеницу да је каса у Државној архиви била отварана. На појединим писмима постојале су и ознаке Министарства иностраних дела. Пошто је ова архивска грађа упућена у Београд, у Министарству иностраних дела она је комисијски прегледана и у записнику од 3. фебруара 1929. године констатована је сагласност са записником из Цариграда.⁵² После тога ова акта су се налазила у Главној архиви Министарства иностраних дела.⁵³

Осим пријема ове архивске грађе, 1930. године министар двора Богољуб Јевтић преузео је од Чехословачког конзулата у Загребу још један део докумената који

⁵¹ Б. Исаиловић, М. Митровић, Љ. Шкодрић, *н.д.*, 100.

⁵² АЈ, Министарство иностраних дела (334), Главна архива – Историјско одељење, ф. 1/1930.

⁵³ ДАС, Збирка Војислава Јовановића Марамбоа, ф. 76.

су потицали из Државне архиве, а која су представници аустроугарских власти током рата однели са собом. Ова друга пошилика остала је до почетка Другог светског рата у Двору. Белешку о дотадашњој судбини архиве краља Александра саставио је Војислав Јовановић Марамбо, начелник Историјског одељења Министарства иностраних дела, 16. марта 1941. године, вероватно очекујући немиран развој даљих ратних догађаја.⁵⁴

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ

У окупираној Србији током Другог светског рата боравио је низ немачких организација и испостава које су имале различите задатке, од прикупљања архивске грађе и пљачке културних добара, до прикупљања обавештајних информација. У овом ратном раздобљу Државна архива је поново била изложена одношењу и пљачки архивске грађе која је спроведена под руководством референта за архиве при немачком Управном штабу др Роберта Шванкеа. Он је био службеник Државног архива у Бечу и у свом раду је следио упутства др Лудвига Битнера, директора тог архива, који је још 1940. израдио план за пљачку југословенских архива. Државна архива у Београду била је од значаја у тим плановима, пре свега у погледу заплене српских докумената о предисторији Првог светског рата, посебно оних који су могли садржати доказе о саучесништву српске Владе у Сарајевском атентату.⁵⁵

Према расположивим подацима, Шванке је у периоду од јула 1941. до септембра 1942. за Беч послао архивску грађу у количини од најмање 579 сандука, 4 фасцикле и 88 посебних аката.⁵⁶ Архивска грађа која је чувана у Државној архиви била је изложена издвајању и изношењу из архивског депоа. Немачке власти су у Државној архиви одредиле за себе посебне просторије у којима су вршиле преглед и издвајање архивске грађе коју су изнели из депоа или прикупили у многобројним бившим установама Краљевине Југославије. Приступ овим просторијама био је строго забрањен архивском особљу.⁵⁷ Осим тога, значајан део архивске грађе Државне архиве је током 1941. и 1942. пренет у бившу зграду Министарства иностраних дела, где су их немачки службеници прегледали, издвајали занимљива документа и прослеђивали их у Беч, те на тај начин окрњили архивске фондове. Нарочито је било тешко утврдити судбину појединачних аката и предмета.⁵⁸

Осим проблема у вези са односима са немачким властима, окупација је затекла Државну архиву са нагомиланим нерешеним проблемима струке. Нови управник Државне архиве Милан Јовановић Стојимировић⁵⁹ одмах по ступању на дужност

⁵⁴ Исто

⁵⁵ Војислав Јовановић Марамбо, *Потрага за украденом историјом. Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд, 2010, 103.

⁵⁶ Исто, 112.

⁵⁷ Б. Исаиловић, М. Митровић, Љ. Шкодрић, *н.д.*, 169-170.

⁵⁸ Исто, 172.

⁵⁹ Милан Јовановић Стојимировић (1898–1966), новинар, политичар и дипломата. Сарађивао је и објављивао текстове у већем броју дневних листова и часописа, био је дописник Одељења за штампу посланстава у Берну и Берлину и директор новинске агенције „Авала“ (1937–1938). За народног посланика изабран је 1938. године. Управник Државне архиве био је током окупације Србије у Другом светском рату, од 1941. до 1944. годи-

суочио се са бројним проблемима које је изнео Министарству просвете у годишњем извештају о раду.⁶⁰ Подаци које је изнео били су искоришћени за састављање анонимне пријаве против Државне архиве, на основу које је Министарство просвете крајем 1942. основало посебну Комисију за преглед пословања Државне архиве.⁶¹

У образложењу које је Министарство просвете упутило Државној архиви као један од мотива за формирање Комисије наведена је потреба да се утврди у каквом је стању документација из кабинета краља Александра Обреновића. О тој, као и о осталим ставкама тражено је изјашњење управе Државне архиве. Милан Јовановић Стојимировић је у одговору тим поводом навео да не зна где су документа из кабинета краља Александра Обреновића, да постоје трагови да су она донета у Државну архиву 1908. године и да су нестала током Првог светског рата.⁶² Комисија је извршила увид у рад Државне архиве, а у свом извештају је констатовала да у Државној архиви после Првог светског рата није комисијски констатовано шта је нестало већ су само унете назнаке у инвентарима, да се не зна ништа о судбини архиве краља Александра Обреновића, да се претпоставља да је пропала у рату и да та претпоставка „није невероватна али нема доказа“. Такође је утврђено да акта враћена из Беча нису пописивана, да вероватно није све враћено, да се не зна која постоје, а која су нестала, да постоји незваничан и недатиран списак несталих докумената, али да се не види ко је трагао за документима.⁶³

Комисијска истрага, иако непријатна, није уздрмала позиције Милана Јовановића Стојимировића као управника Државне архиве и он је и поред несугласица са Робертом Шванкеом успевао да опстане на положају у овим бурним временима.⁶⁴ Боље односе са немачким властима управа Државне архиве успела је да изгради током 1942. године, када је смењен Роберт Шванке а на његово место постављен др Херман Целтнер, али и је и поред тога настављена пљачка архивске грађе у Србији.⁶⁵ Посебно добре односе Милан Јовановић Стојимировић је успоставио са др Јоханом фон Рајсвицем, руководиоцем реферата за заштиту споменика културе у немачком Управном штабу.⁶⁶ Може се претпоставити да су те везе утицале да Државна архива у јануару 1944. године, посредством управника, од немачких власти добије „на послугу и чување до даљњег“ преписку краља Александра и краљице Драге.⁶⁷ Овај догађај свакако је имао велики значај за Милана Јовановића Стојимировића не само као управника Државне архиве, већ и као публицисту који се посебно бавио династијом Обреновић и према њој испољавао нарочите симпатије. Још на почетку окупације, он је у свом дневнику са тугом бележио да су му уништене белешке и материјали о краљици Наталији, а у фебруару 1944. посебно је навео

не. Оставио је дневнике који се чувају у Рукописном одељењу Матице српске и који су објављени закључно са 1941. годином.

⁶⁰ ДАС, ДАС, бр. 425/1941.

⁶¹ ДАС, ДАС, бр. 1371/1942.

⁶² Исто

⁶³ Исто

⁶⁴ Детаљније: Б. Исаиловић, М. Митровић, Љ. Шкодрић, *н.д.*, 171-177.

⁶⁵ АЈ, 335, ф. 33.

⁶⁶ Детаљније: Б. Исаиловић, М. Митровић, Љ. Шкодрић, *н.д.*, 173-177.

⁶⁷ ДАС, Министарство просвете и вера 1941-1944 (Г-3), ф. 167, 2-104-44.

да се и сам бави дешифровањем преписке које је доспела у Државну архиву.⁶⁸ За овај посао, односно за попис, дешифровање и препис писама краља Александра и краљице Драге, формирана је посебна комисија под руководством управника са знаком да „сав тај рад носи најстриктније поверљив карактер“. У марту је отпочело и прекуцавање писањом машином писама која су сређивана.⁶⁹

Приликом преузимања архивске грађе у Државној архиви је 17. јануара 1944. било констатовано да преписка садржи једанаест омота на којима је белешке оставио Војислав Јовановић Марамбо и да се његове белешке слажу са садржином архивске грађе у омотима у којима се налази по више писама различитих формата из периода од 1897. до 1900. године. Углавном је била реч о преписци између краља Александра и краљице Драге, али се ту налазило и једно анонимно писмо упућено краљици Драги, њене две забелешке, једна карта краљу Александру од Јеле, рођаке краљице Драге, писма послуге из Бијарица Драги Машин и једна карта краља Александра њеном француском лекару.⁷⁰ Ова архивска грађа остала је у Државној архиви до краја рата.

ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

После ослобођења земље, на тражење начелника Историјског одељења Министарства иностраних послова др Војислава Јовановића Марамбоа, Државна архива је током 1946. овој установи вратила архиву краља Александра Обреновића коју је добила од немачких власти 1944. године. На Марамбоов захтев, Министарству су уступљени и преписи писама који су извршени ради лакшег дешифровања нечитког краљевог рукописа.⁷¹

Архивска грађа која је преузета 1930. године од Чехословачког конзулата према претпоставкама Војислава Јовановића Марамбоа налазила се међу дворским хартијама које су немачки окупатори пронашли у селу Виљуша код Чачка.⁷² Према Марамбоовој забелешци из 1948. године део ове архивске грађе остао је у Београду и није прослеђен у Беч, док је други део враћен 1947. године. Он је претпостављао да повраћај није извршен у потпуности и да се део архивске грађе још увек налази у Бечу.⁷³

⁶⁸ Милан Јовановић Стојимировић, *Дневник 1944*. Рукописно одељење Матице српске. Дневничка забелешка од 8. фебруара 1944.

⁶⁹ ДАС, Г-3, ф. 779, бр. 1797.

⁷⁰ ДАС, ДАС, бр. 13/1944.

⁷¹ По Марамбоовој тврдњи ова писма представљала су део архиве Обреновића која је била смештена у Министарству иностраних послова. ДАС, ДАС, бр. 534/1946.

⁷² Почетком децембра 1942. немачке власти су, после дужих трагања, у селу Виљуши пронашли сакривена четири сандука дворске архиве. Том приликом је над потенцијалним сведоцима примењивана физичка сила да би открили где је сакривена архива, а била су убијена и два лица која су покушала да побегну из опкољене куће у којој се архива налазила. Четврти сандук архиве предат је тек после немачких претњи да ће спалити цело село. В. Јовановић Марамбо, *н.д.*, 406-409.

⁷³ ДАС, Збирка Војислава Јовановића Марамбоа, ф. 76.

Војислав Јовановић Марамбо је дужност начелника Историјског одељења Министарства иностраних дела обављао у више наврата – прво у периоду 1924–1930, затим у раздобљу 1937–1941. и на крају у послератном добу од 1945. до 1950. године.⁷⁴ У време његовог последњег обављања ове дужности, када је смењен, извршен је попис докумената затечених у канцеларији у којој је радио и ти су списи прикупљени у 151 фасциклу. Од ове разноврсне архивске грађе формирана је посебна Збирка Војислава Јовановића Марамбоа.⁷⁵ Савезни секретаријат за иностране послове СФРЈ поделио је ову збирку хронолошки и предао је 1981. године Државном архиву Србије и Архиву Југославије, тако да се она данас чува у оба архива.⁷⁶ У оквиру збирке у Државном архиву Србије налази се неколико фасцикли архивске грађе (фасцикле 75, 76, 77) које највећим делом садрже приватну преписку између краља Александра Обреновића и његових родитеља, затим преписку са супругом Драгом, као и писма разних личности која су упућивана Милану и Александру Обреновићу. Један део преписке у фасцикли 76 је и прекуцан, па се може претпоставити да су ти преписи настали током сређивања те архивске грађе у Државној архиви током Другог светског рата. За сада то остају једини јавности познати, доступни и сачувани делови архивске грађе из заоставштине краља Александра Обреновића.

За многе документе остају само претпоставке да су се можда налазили у поседу краља Александра Обреновића. Када је после 1975. године започео процес реституције архивске грађе које се налазила у Аустрији, у Државном архиву Србије је од преузете разноврсне архивске грађе формиран фонд под називом Враћена грађа однета у Првом и Другом светском рату. Овај фонд се састојао од оригиналних докумената, копија, микрофилмских снимака, као и извештаја и преписке везаних за процес реституције. У периоду од 1975. године реализовано је укупно једанаест примопредаја архивске грађе, али овај процес није завршен до краја, већ је прекинут у време распада југословенске државе.⁷⁷ Ова архивска грађа у Државном архиву Србије остала је несређена и непописана до 2008. године, када је формирана Комисија за остваривање увида у стање архивске грађе у Депоу I, на основу чијег је извештаја формирана Радна група са циљем сређивања затеченог стања.⁷⁸ Резултати рада Комисије представљени су на изложби архивских докумената „Депо Архива Србије – нова сазнања“, приређеној током 2008. године.⁷⁹ На изложби су, између осталог, била изложена и писма краљице Наталије упућена разним личностима у периоду 1876–1898. године.⁸⁰ Међутим, непознато је да ли су наведена писма била део архивске грађе која је припадала краљу Александру Обреновићу. То више није могуће утврдити ни за друге документе који су одвојени од целине и који су различитим путевима доспевали у друге архивске збирке и колекције. Проналажење

⁷⁴ В. Јовановић Марамбо, *н.д.*, 469.

⁷⁵ *Водич кроз збирке Архива Југославије*, Београд, 2007, 101.

⁷⁶ *Архив Србије 1900–2000...*, 193.

⁷⁷ Исто, 207–214.

⁷⁸ Б. Исаиловић, М. Митровић, Љ. Шкодрић, *н.д.*, 335.

⁷⁹ *Изложбе Архива Србије 1948–2018*, приредиле Јелица Рељић и Љубинка Шкодрић, Београд, 2019, 225.

⁸⁰ *Депо Архива Србије. Нова сазнања*. Каталог изложбе, 15. децембар 2008, Београд, 2008, 15.

и прикупљање докумената династије Обреновић још увек није завршен процес и одвија се и данас.⁸¹ Може се, на крају, приметити да је сачувана и пронађена архивска грађа углавном приватног карактера и да није спадала међу она документа која су могла дискредитовати политичке и јавне личности тога доба или боље сведочити о спољној и унутрашњој политици два последња Обреновића.

РЕЗИМЕ

Архивска грађа која се налазила у поседу краља Александра Обреновића, после Мајског преврата 1903. године, постала је важно и осетљиво политичко и друштвено питање. Покушаји да се она комисијски попише, вести које су се шириле у јавности о могућности да она буде злоупотребљена, бојазан чланова комисије за попис да ће неформална предаја архиве угрозити њихов већ уздрмани интегритет, као и настојање власти да овај поступак оконча што брже и уз избегавање процедуре, могу се посматрати заједно у ширем контексту са даљом судбином ове архиве. Њен нестанак током Првог светског рата, затим прикупљање делова, о чему су знали само појединци, а онда поново расипање током новог рата и покушаји да се поново поврати и прикупи, болно су сведочанство о судбини архивске грађе у бурним временима и нестабилним друштвима. Све фазе које су обележиле судбину архиве краља Александра одликовале су велика несистематичност и дезорганизација, уз недостатак јасне свести о значају посла, вредности докумената и ненадокнадивим пропустима и траговима које су предузети поступци остављали. Бројне тешкоће, порази у борби са ратном судбином, али и друштвеним и државним немаром, незнањем или политичким интересом, тек су понекад успевали да буду превладани и да остану ситни трагови за будућност и примери да су постојали другачији приступи и начини размишљања.

Од архиве краља Александра остала је углавном сачувана и доступна приватна преписка која у великој мери представља значајно сведочанство о карактеру и животу овог владара. Документа која би боље сведочила о спољној и унутрашњој политици коју је водио или планирао да води, остала су ван видокруга јавности и можда за дуже време или заувек изгубљена.

⁸¹ Током августа 2021. године медији су пренели вест да је посредством Министарства спољних послова Републике Србије за Историјски музеј Србије откупљен монограм краљице Драге који је нестао 1903. године, а који је изложен на једној аукцији. Истом приликом је објављено да су током јула 2021. на једној аукцији откупљени једно писмо краљице Наталије и једно писмо краља Милана, као и да је преко амбасаде у Швајцарској откупљена документација у вези са краљицом Драгом, а која је припадала оставштини њене сестре Ане Луњевице, и да ће наведена документација такође бити предата Историјском музеју Србије.
<https://www.novosti.rs/c/kultura/vesti/1028718/dragin-monogram-vracen-srbiju-vredni-predmeti-koji-pripadali-dinastiji-obrenovic-otkupljeni-istorijski-muzej> (приступљено 11. 9. 2021)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- *Архив Србије 1900–2000*, Београд, 2000.
- Архив Југославије: Фонд Министарство иностраних дела (334), Збирка др Војислава Јовановића Марамбоа (335)
- *Божидар Прокић 1859–1922. У фондовима и збиркама Архива Србије. Поводом 120 година од оснивања Државне архиве*, приредила Љубинка Шкодрић, Београд, 2018.
- *Водич кроз збирке Архива Југославије*, Београд, 2007.
- Државни архив Србије: Фонд Председништво Министарског савета (ПМС), Фонд Државни архив Србије (ДАС), Фонд Министарство просвете и вера 1941–1944 (Г-3), Збирка Војислава Јовановића Марамбоа
- *Државна архива НР Србије 1900–1950*, уредио Милорад Шошкић, Београд, 1951.
- *Депо Архива Србије. Нова сазнања*. Каталог изложбе, 15. децембар 2008, Београд, 2008.
- *Историја фондова Архива Србије 1900–1922*, приредила Љубинка Шкодрић, Београд, 2019.
- *Изложбе Архива Србије 1948–2018*, приредиле Јелица Рељић и Љубинка Шкодрић, Београд, 2019.
- Живојиновић, Драгољуб. *Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903–1914. године*, Београд, 2003.
- Исаиловић, Благоје, Момчило Митровић, Љубинка Шкодрић. *Архив Србије 1898–2018. Историја институције*, Београд, 2019.
- Јовановић Стојимировић, Милан. *Дневник 1944*. Рукописно одељење Матице српске
- Јовановић, Владимир. „Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића“, *Годишњак за друштвену историју* 1-3, 2007, 32-46.
- Јовановић, Војислав Марамбо. *Потрага за украденом историјом. Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд, 2010.
- Јовановић Стоимировић, Милан. *Силуете старог Београда*, Београд, 1971.
- Поповић Обрадовић, Олга. *Парламентаризам у Србији 1903–1914*, Београд, 1998.

- Поповић Петковић, Радмила. *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Београд, 1972.
- Рајић, Сузана. *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова. Сукобљени светови*, Београд, 2014.
- Стојановић, Дубравка. *Србија и демократија 1903–1914. Историјска студија о „златном добу српске демократије“*, Београд, 2003.
- Тодоровић, Пера. *Огледало. Зраке из прошлости*, приредила Латинка Перовић, Београд, 1997.
- Христић Н., Коста. *Записи старог Београђанина*, Београд, 1937.

Ljubinka ŠKODRIĆ, PhD

DESTINY OF THE ARCHIVAL MATERIAL OF KING ALEKSANDAR OBRENOVIĆ

Summary

The archival material that was in possession of King Aleksandar Obrenović became important and sensitive political question after the May Coup in 1903. Attempts for it to be catalogued by the commission, the news that were spreading in public about the possibility that it could be abused, fears of the members of the commission for cataloguing that unofficial submission of the archive could threaten their shaken integrity, so as authorities' efforts to end this process as soon as possible while avoiding proper procedure, can be viewed in a broader context regarding further destiny of this archive. Its disappearance during the First World War, then collecting its parts about which only few individuals knew, its dissipation again during the next war and attempts to regain and collect it again, are painful testimony to the destiny of archival material in turbulent times and unstable societies. All phases that marked the destiny of King Aleksandar's archive are characterized with disorganization, lack of a clear idea about the importance of the works, the value of documents and about the irreparable shortcomings and traces the actions that were taken have left. Numerous difficulties, its war destiny, but also social and state's neglect, ignorance and lack of political interest only sometimes managed to be overcome so that small traces for the future could remain and examples that different approaches and ways of thinking once existed.

From King Aleksandar's archive his private correspondence remained preserved and available which is, to a large extent, important testimony of king's character and life. The documents that could testify about domestic and international politics he led or planned to lead remained out of the public scope for a longer period of time or are lost forever.